

6
30/9

THOMAS MANN

som konservativ nationalist

THOMAS MANNs aktivitet under det första världskriget har ofta skildrats. Men de redogörelser som givits kräver en komplettering. Ty det är uppenbart att de alla färgas av en benägenhet att hos nationalisms propagandist betona de egen-skaper som framträder hos demokratis försvarare och nazismens bekämpare. De är alla till en viss grad skönmålningar.

De skrifter varom här är fråga är väsentligen tre. "Gedanken im Kriege" skrevs redan i september 1914. "Friedrich und die grosse Koalition" var färdig i december samma år. "Betrachtungen eines

Unpolitischen" — en bok på sex hundra sidor — innehåller en rad 1915—1917 publicerade uppsatser. I stort sett kan dessa skrifter behandlas som en enhet; de innehåller många motsägelser, många försök att nyansera och begränsa en gång gjorda uttalanden, men de stora sammanhållande synpunkterna förändras inte.

Ett av de otaliga motsatsparen i "Betrachtungen" är musik och politik. Det kännetecknar en huvudlinje i arbetet. Musiken är det inre livet, den individuella problematiken, politiken är demokrati, partier, val, uppgåendet i kollektiva samman-slutningar som är inriktade på yttre, oväsentliga och störande ting. Tysken representerar musiken, ententen politiken. Då Mann försvarar den tyske "borgaren" mot västerlandets "bourgeois" försvarar han Thomas Buddenbrook, Tonio Kröger, Klaus Heinrich, Gustav von Aschenbach — icke mot hr Klötterjahn, ty denne är i alla fall inte politisk, men mot de ytliga framstegsmännen som springer på sammanträden, håller tal och glömmar sin själ, mot konferensmännen kort sagt. Hela hans förbittrade angrepp på demokratin avspeglar nä ett högre plan den tankegång som för trettio år sedan användes som vapen mot kvinnans politiska rösträtt: kvinnorna blev mildare, finare, ädlare genom att hålla sig borta från valurnorna, tyskarna blev "djupare", mera "innerliga" genom att avstå från politik.

Detta är en sida av saken, det är, kan man säga, den åt det tyska folket vettande sidan av Manns nationella apologi. En annan sida kännetecknas av motsatsparet kultur—civilisation eller själ—ande. Kultur kan, skriver Mann i "Gedanken im Kriege", omfatta "orakel, magi, pederasti, människooffer, orgiastiska kultformer, häxprocesser" osv.; civilisation är "förnuft, upplysning, goda seder, upplösning" — Geist". Enligt denna ovanligt extravaganta fras skulle kultur vara vad modernerna amerikanska antropologer kallar "beteendeformer", ordet skulle användas utan någon värdebetoning; civilisation innebär åter det undergrävande av livsstilen som tänkes följa med ohämmad rationell reflexion. I "Betrachtungen" mildrar Mann i polemik mot Rolland denna formel: ordet civilisation bevarar sin innebörd, men kultur blir "den konstnärligt organiserande och uppbyggande, livsuppehållande och livsförklarande principen".

Någon politisk åskådning har inte dessa hjältar, men väl en tendens till politiskt ställningstagande. Just genom att deras individuella problem helt upptar dem är de skickade att bli konservativa i en viss mening — antipolitiska, eller, för att begagna ett starkare tyskt uttryck, apolitiska. "Ironikern är konservativ", skriver Mann i "Betrachtungen". För hela raden av Thomas Manns gestalter måste politiken te sig som en speciellt grov och "yttre" form av liv, som en vulgarisering av det redan i och för sig tvivelaktiga. De blev därför förfina representanter för hela den grupp bland de borgerliga som var så helt inriktad på individuella ansträngningar inom ramen för det bestående att den i politiken blott såg ett försök från massans sida att erövra och utnyttja statsmakten. Med all sannolikhet var senator Buddenbrook konservativ (vare sig han betecknades som högerman eller nationalliberal), men han var det på ett omedvetet och självfallet sätt, han kände sig inte som partiman, utan som en man utanför och över partierna.

Det behöver knappast understrykas att denna konservativa eller apolitiska attityd intet hade gemensamt med den servila undersåtsanda som Heinrich Mann gisslar i sin roman. Inte heller är den att förväxla med den romantiska nationalism som vid samma tid förkunnades av Barrès i Frankrike, d'Annunzio i Italien och Heidenstam i Sverige.

Med världskrigets utbrott blev läget ett annat. Den politiska synpunkt som präglade tyskar av Manns typ blev medveten eller, om man så vill, avslöjad. Mann kunde göra hela det tyska folket till företrädare för det "inre livet", till personligheter som just genom sin bräcklighet, sin förmåga att leva trots reflexion och insikt visade sin storhet. Därmed blev han, under protest, politiker i egentlig mening, konservativ och nationalist. Men han själv trodde sig fortfarande blott vara en försvarare av personlig problematik mot politikens angrepp.

Herbert Tingsten

På dessa skiftningar är det omöjligt att närmare ingå. Det centrala är att Mann i honnörsordet kultur sammansmälter det gamla motsatsparet borgare—konstnär; bakom ordet skymtar på en gång den ideala borgarens ordning, stillhet och trivsel och konstnärens grubbel och demoni; de tre generationerna Buddenbrook, från den gemytliga farfadern till den sönderslitne Hanno, sammansmältes till en enda gestalt — Tyskland. Men det är krig, anfallskrig, och demonin — som nu betyder på en gång instinkt och insikt, som blir viljan på andra sidan allt tvivel och allt genomskådande, "det kategoriska imperativet hinsides en avgrundslig skepsis" — ställs i förgrunden. Konst och krig hör ihop, heter det i "Gedanken"; båda kräver samma fasta organisation, samma ansträngning, spänning och offer. Diktaren är soldat; det är "diktarnas och tänkarnas folk" som mobiliseras till yttre vapentjänst. Geist — det är en sak för de civila, för civilisationen, för ententen — och Tyskland skall segra. I "Friedrich" förtätas hela problemet i gestalten av den store konungen, som från fredens "humana anda, förnuft och torra klarhet" träder in i krigets demoni och heroism. I "Betrachtungen" blir tysken på en gång borgaren som älskar musik och soldaten som bryter alla rätts- och sederegler för att uppfylla sitt folks mission. Det är slut med ironin, med den leffulla dialektiken; tekniken från förkrigsåren är kvar, men den används nu för att producera en syntes — det ideala Tyskland.

Till dessa huvudlinjer — här återgivna i den starkaste förkortning — knyter sig otaliga sekundära tankegångar, ofta i oändlighet varierade. Thomas Mann försvarade den tyska politiken på varje punkt, annexionsplanerna, infallet i Belgien, avrättningen av Edith Cavell, sänkningen av "Lusitania", det obegränsade ubåtskriget. Som personifikation av ett västerländskt sinnelag och där-

med av det ondas princip tjänade efter hand brodern Heinrich, som vid denna tid anslöt sig till den radikala oppositionen; det mest berömda av Thomas många välformade invektiv, "civilisationslitteratör", äsyftade skriftställare av Heinrichs typ. I mycket stor utsträckning var Thomas Mann representativ för en dominerande grupp bland Tysklands författare och vetenskapsmän. Hans originalitet får icke överskattas. För den som under efterkrigsåren var Rudolf Kjelléns lärjunge var mycket i "Betrachtungén" välbekant; man känner igen tankegångar från Sombart, Schulze-Gävernitz, Troeltsch, Max Weber, Meinecke och andra. En mängd tyska intellektuella, som förut varit opolitiska, drevs liksom Mann genom kriget till nationalistisk aktivitet.

Då Mann i "Friedrich" försvarade det tyska anfallskriget skedde det icke genom försök att visa att det ej var ett anfallskrig i formell mening. Men försvaret var icke desto mindre totalt. Om Tyskland icke anföll riskerade det att gå under och därmed att svika sin mission; fienderna förberedde ett krig, och den tyska aktionen var därför i grunden preventiv; att Tyskland icke var den anfällande i egentlig mening framgick av att det var underlägset och alltså icke hade någon anledning att börja ett krig annat än i försvarssyfte. I detta resonemang fanns det icke, såsom man påstått, något originellt eller för den tyska nationalismen stötande. Det resulterade i att man ur högre synpunkt hade rätt. Att denna slutsats nåddes genom stöd av hänvisningar till demoni och ödesbestämmdhet skadade inte; därigenom förenades korrekthet med en lockande känsla av synd och övermännisklighet.

Även Manns uttalanden om den tyska nationalkaraktären är idealtypiska. Tyskarna beskrevs som kosmopoliter, såsom brett mänskliga och gentemot andra folk förstående; de andra var internationalister, dvs. hyste naiva föreställningar om världsfred och sammansmältning av folken. Mann förklarade i "Betrachtungén" att "enligt auktoritativ uppfattning" — t. ex. filosofen Wilhelm Wundt — "en nationalkänslan sönderfrätande böjelse för det kosmopolitiska vore oskiljaktigt förbunden med tysk nationalitet" och att "just de typiska tyskarna förnummit inskränkningen till det enbart tyska som något barbariskt". Detta är närmast nationalistiskt allmängods; i Tyskland möter liknande uttalanden hos exempelvis Klopstock, Treitschke och Hitler. Även talet om den tyska innerligheten, individualismen och problematiken är av denna art. Att en tysk seger betydde framtida fred för Europa var under sådana omständigheter självfallet.

Mann betonade ofta att han inte var nationalist, att han visste att uppskatta även andra folk. Detta i nationalistisk ideologi övliga uttryckssätt kombinerades med uttalanden, som visade dess falskhet. Fransmän, engelsmän och amerikaner hänas på samma sätt som i Simplicissimus och den tyska propagandan över huvud; även över de berömdande orden är det en doft av ringaktning. Betecknande är att Mann på ett ställe talar om hur de europeiska folken efter kriget skall leva fredligt tillsammans: "den vackrare engelsmannen, den eleganta fransmannen, den mänskliga ryssen och den genomskådande (wissende) tysken". Vilket folk som är överlägset kan man inte gärna betvivla. Satsen är typisk även så tillvida som den visar en viss svaghet för Ryssland, vars litteratur Mann redan tidigare förhålligt. "Betrachtungén" avslutas med några ord om det tysk-ryska vapenstillståndet: Mann har, skriver han, alltid hoppats att den första freden skulle gälla Ryssland. Som en kuriositet kan nämnas att han vid denna tid betecknade Tolstoj som civilisationsman, som "entente"; Dostojevskij företrädde det verkliga, högre Ryssland. Det nationellas innebörd hade, skrev Mann, aldrig uttryckts "på ett tyskare sätt" än i Dostojevskijs ord om den äkte ryssen som "en allmännska".

Många andra exempel kan dras fram som bevis för Manns samhörighet med en dominerande riktning i tysk krigsideologi. Den geopolitiska synpunkten framföres ofta. England ligger utanför Europa och är dettas svurna fiende, medan Tyskland representerar Europa och dess enhet. Ententen söker vinna kriget med lögnaktig propaganda, då den icke kan segra med vapenmakt. En av de illusioner västmakterna söker sprida är grundsatsen om de små folkens rätt, "en lögnaktig sentimentalitetsfras". En annan är tan-

ken på fred mellan roiken: krigiskhet är en manlig dygd som inte får utrotas, människan har "en djup längtan till det fruktansvärda", freden skulle betyda "affärsmännens och litteratörernas" välde. Demokrati är i grunden identisk med imperialism och kapitalism. Allt detta påminner om nazismens propaganda — men denna var i huvudsak blott en förstorad och förgrovd avbild av den tyska propagandan under det första världskriget.

Ett ord bör slutligen sägas om den ytterliga anspråksfullhet som redan i dessa första politiska skrifter framträder hos Thomas Mann. Den förmärks i hans sätt att ständigt markera en viss överlägsenhet gentemot sina egna uttalanden, hans air att stå högre än hela den debatt i vilken han deltar — en attityd som naturligtvis underlättas av den ironisk-dialektiska teknik varom förut talats. Men även i övrigt är pretentionen utpräglad. Han påstår i "Betrachtungen" att han på egen hand, utan stöd av någon läsning, uppfunnit och i "Buddenbrooks" utformat tanken på kapitalismens beroende av puritanism och kalvinism och antyder till och med att en av denna tanke vetenskapliga målsmän, Sombart, varit påverkad av framställningen i "Buddenbrooks". I samma bok skriver han att nativitetens tillbakagång i Tyskland omedvetet inspirerat honom till att i sina verk framhäva orden "leva" och "bevara"; som bevis nämnes några satser i "Tonio Kröger". Denna tendens att i tidigare skrifter intolka politiska och vetenskapliga meningar tyder på en intellektuell upphetsning som eljest är Mann främmande.

Det andra världskriget kom för Thomas Mann — liksom för många andra i samma krets — att avslöja den opolitiska inställningen som en art av nationell konservatism. Mann blev politiker så tillvida som han uttalade sig med största energi och

bestämthet i politiska frågor. Men för honom själv framstod den politiska aktionen ännu som ett försvar för det opolitiska. I slutet av "Betrachtungen" förklarar han att han nu skall vända sig från den politiska verksamhet som han i grunden stod fjärran. Han fann emellertid ingen väg tillbaka. Tvärtom blev han efter hand politiker i mera medvetet och öppet erkänd mening. Och därmed blev han också anhängare av åsikter som han tidigare föraktat. Han blev, för att begagna hans eget ord, civilisationslitteratör — försvarare av rationalism, framstegstro och demokrati.

Herbert Tingsten

(En första artikel i denna serie var under rubriken "Thomas Mann som politiker" införd i Dagens Nyheter den 28 september.)

Sept. 5 l. 4 k. 4 m. 1 a.